

УДК: 94(477)-058.64 «192/193»

DOI: 10.31651/2413-8142-2022-27-Marochko

Vasyl Marochko

Doctor of Historical Sciences, Professor, Leader researcher, Holodomor Research Institute of the National Museum of the Holodomor-genocide, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5664-7060>
e-mail: marochkovasyl56@gmail.com

Bibliographic Description of the Article: Marochko, V. (2022). Ukrainian “kurkuls” – the victims of the Bolshevik policy of social-chauvinism. *Ukrainskyi Selianyn. [Ukrainian peasant]*, 27, 54-60. (In Ukrainian). doi: 10.31651/2413-8142-2022-27-Marochko

UKRAINIAN “KURKULS” – THE VICTIMS OF THE BOLSHEVIK POLICY OF SOCIAL-CHAUVINISM

Abstract. *The purpose of the article is a scientific and historical study of the political circumstances of the chauvinistic attitude of the Bolshevik totalitarian regime towards Ukrainian «kurkuls», to identify the factors of the situational interpretation of the socio-economic type of «kurkul farms».*

The scientific novelty consists in the theoretical substantiation of the concept of «social chauvinism», as well as in the coverage of this historical phenomenon in the Ukrainian village.

Conclusions. *In the 20th century two anti-human ideologies arose and functioned – national socialism in Germany and social chauvinism in the USSR. They differed in origin, but had a common feature – hatred of social, ethnic, national and political groups of society. The socio-political intolerance of the Bolsheviks towards the wealthy classes (entrepreneurs, farmers, wealthy peasants, artisans) was an organic component of their ideology, theory and practice of socialist construction. It is noted that the classic socio-economic characteristics of «Kurkul farms» in 1929 were supplemented by political and ideological labels in the conditions of collectivization and grain procurement. Under such circumstances, the quantitative growth of « kurkuls» was observed. Their social group was supplemented by “pidkurkulnyks”, “saboteurs”, “speculators”, “rural bourgeoisie”, etc. The historical form of realization of social chauvinism was the policy of dispossession (dekurkulization). It was carried out by confiscation of land and property, economic restrictions, administrative pressure, relocation of “kurkuls” to so-called “villages” and deportation outside the USSR. The liquidation of the “kurkuls” as a class actually ended in 1933, but the chauvinistic attitude towards their “remnants” (Stalin’s expression) did not disappear. The liquidation of the “kurkuls” turned out to be their banal economic robbery by the Soviet authorities.*

Key words: «kurkul», collectivization, grain procurement, dispossession (dekurkulization), Stalin, social-chauvinism, Holodomor.

Василь Марочко

доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник, Інститут дослідження Голодомору Національного музею Голодомору-геноциду, Київ, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5664-7060>
e-mail: marochkovasyl56@gmail.com

Бібліографічний опис для цитування: Марочко В. Українські «куркулі» – жертви більшовицької політики соціал-шовінізму. *Український селянин*. 2022. Вип. 27. С. 54-60. doi: 10.31651/2413-8142-2022-27-Marochko

УКРАЇНСЬКІ «КУРКУЛІ» – ЖЕРТВИ БІЛЬШОВИЦЬКОЇ ПОЛІТИКИ СОЦІАЛ-ШОВІНІЗМУ

Анотація. *Метою статті є науково-історичне дослідження політичних обставин шовіністичного ставлення більшовицького тоталітарного режиму до українських «куркулів», виявлення факторів ситуативного тлумачення соціально-економічного типу «куркульських господарств».*

Наукова новизна полягає в теоретичному обґрунтуванні поняття «соціал-шовінізм», а також у висвітленні цього історичного явища в українському селі.

Висновки. *У XX ст. виникли і функціонували дві антигуманні ідеології – націонал-соціалізм у Німеччині та соціал-шовінізм у СРСР. Вони різнилися за походженням, але мали спільну ознаку – ненависть до соціальних, етнічних, національних і політичних груп суспільства. Соціально-політична нетерпимість більшовиків до заможних верств (підприємців, фермерів, заможних селян, кустарів) була органічним складником їхньої ідеології, теорії і практики соціалістичного будівництва. Зазначено, що класичні соціально-економічні ознаки «куркульських господарств» у 1929 р. доповнювалися політично-ідеологічними ярликами в умовах колективізації та хлібозаготівель. За таких обставин спостерігалось кількісне зростання «куркулів». Їх соціальну групу доповнили «підкуркульники», «саботажники», «спекулянти», «сільська буржуазія» тощо. Історичною формою реалізації соціал-шовінізму була політика розкуркулення. Вона здійснювалася шляхом конфіскації землі, майна, економічного обмеження, адміністративного тиску, переміщення «куркулів» на так звані «висилки» і депортації за межі УСРР. Ліквідація «куркулів» як класу фактично завершилася у 1933 р., але не зникло шовіністичне ставлення до їхніх «ремітків» (вислів Сталіна). Ліквідація «куркулів» виявилася їх банальним економічним пограбуванням радянською владою.*

Ключові слова: «куркуль», колективізація, хлібозаготівель, розкуркулення, Сталін, соціал-шовінізм, Голодомор.

Постановка проблеми. Історики десятиліттями вивчали політику розкуркулення у контексті теорії та практики класової боротьби, сталінських політичних репресій, селянського руху опору колективізації, а з кінця 1980-х рр. через виявлення причин Голодомору. Поза увагою перебуває політично-економічна мотивація системної ізоляції «куркулів», ідеологічне обґрунтування і прикладне застосування соціальної ненависті державних інститутів влади до заможних українських селян. Яка кількість господарств стала жертвою державного терору, соціальними ізгоями з ідеологічним тавром – «куркуль».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За роки незалежності України історики позбулися марксистсько-ленінської методології з її усталеною ідеологією про теорію класової боротьби. Українські історики почали вивчати систему приватного підприємництва у 1920-х рр.¹, економічні та організаційно-побутові основи селянських господарств². За історіографічною інерцією припускали наявність «нової буржуазії в роки непу»³. Переосмислення соціально-економічного типу селянських господарств, зокрема і «куркульських», постає у працях В. Лазуренка⁴, Ю. Святець⁵. Термін «куркуль» є штучно вигаданим марксистами, який дуже прижився за більшовиків. «Вони, – як слушно зауважив С. Кульчицький, – могли оголосити «куркулем» кожного більш-менш заможного селянина і розчавити його силовими органами «робітничо-селянської» держави»⁶. Учений підкреслює, що політичні неологізми «куркуль», «підкуркульник» вирізнялися «туманністю критеріїв». Вони були достатньо вичерпно вписані у законодавчих актах, особливо у 1928–1929 рр. Ідеологічна прискіпливість спостерігалася під час хлібозаготівельних кампаній, які супроводжувалися репресіями проти заможних селян⁷. Отже, маємо різні концептуальні і фактологічні дискурси у висвітленні трагічної долі українських «куркулів». Постає одне, але дуже принципове питання: агресивне ставлення більшовиків до селян було ситуативно-рефлекторним (реакція на опір колективізації, хлібозаготівлі тощо) чи закономірним проявом теорії і практики соціал-шовінізму.

Мета. Зазначена історична і концептуальна дилема становить основний лейтмотив статті. Для її реалізації достатньо архівних документів, відтак маємо перейти від їх кількісного накопичення у збірниках до якісних узагальнень та наукових висновків.

Виклад основного матеріалу. Творцем ідеології соціал-шовінізму є Ленін, який використовував сам термін проти політичних опонентів і

«буржуазії». Соціально-політична нетерпимість до заможних верств суспільства виразно постає у роки жовтневого перевороту і червоного терору. Класова ненависть до соціальних груп, а у нашому випадку до українських селян-фермерів і сільських непманів, нівелює програмні принципи соціалізму, тобто ладу соціальної рівності. Але більшовики сповідували і системно запроваджували найогиднішу форму державного соціалізму.

Українське селянство становило соціальну основу нації, вирізняючись етнокультурною і ментально-побутовою самобутністю. Українство не мало своєї національної буржуазії, але більшовики вигадали ідеологему про «буржуазний націоналізм» і «дрібнобуржуазні елементи» на селі. Їх виразником і представником були «куркулі». Облудна більшовицька термінологія поєднувала комбіновану ненависть до селян і українців загалом. Вона вражає своєю сатанинською винахідливістю та інституційно-політичною агресивністю у застосуванні. Націонал-соціалісти у Німеччині насаджували кольорові шеврони, тавруючи у такий спосіб потенційних жертв. Соціал-шовіністи з партквитками ВКП(б) щедро роздавали ідеологічні ярлики «куркуль», «підкуркульник», «саботажник», «ухильник» та «утримувач хліба», «спекулянт», «колишній петлюривець» тощо.

У роки НЕПу більшовики не приховували свого ворожого ставлення до «куркулів», але стримувалися від масового терору, тому що заможні селяни були основними виробниками сільськогосподарської продукції. Доводилося «миритися», навіть допускали їх мирне «вростання» в соціалізм. Наприкінці 1920-х рр., коли НЕП згорнуло, змінилася не лише риторика, але і конкретні дії влади. На квітневому (1929 р.) пленумі ЦК ВКП(б) Сталін невтомно повторював терміни «куркуль» і «куркульські елементи». Вражає не його особиста та політична ненависть до українських селян, а серйозність намірів про їх фізичну ліквідацію. Проголошений ним наступ на «куркуля» мав конкретне політичне (усунення останнього «експлуататорського класу») та економічне завдання (максимальне вилучення селянського хліба). Намагаючись «організувати хлібозаготівлі», Сталін вдався до шовіністичного заклику «мобілізувати бідняцько-середняцькі маси проти куркульства» для системного і масового вилучення хліба⁸. Цинізм і зухвалість Сталіна, з якими він апелював до «правої опозиції», видавали його шовіністичну сутність. «Чому не можна іноді, при певних умовах застосувати надзвичайні заходи проти нашого класового ворога»⁹, – наголошував він. Кремлівський комірник був переконаний, що «куркулі»

1 Сушко О. Особливості становлення та функціонування приватного підприємництва в Україні періоду НЕПу (1921–1928): історико-теоретичний аспект. Київ: Преса України. 2003. 251 с.

2 Калініченко В. Селянське господарство України в період НЕПу: історико-економічне дослідження. Харків: Основа. 1997. 398 с.

3 Волосник Ю. Нова буржуазія України та розвиток приватнопідприємницької діяльності на фінансовому ринку в роки непу. Харків. 2002. С. 214.

4 Лазуренко Ю. Куркуль чи господар? Селянська економіка як соціальна категорія. Черкаси: Ваш Дім. 2005. 219 с.

5 Святець Ю. Українське селянське господарство та нова економічна політика (кліометричний аналіз соціально-економічного процесу): Монографія. Дніпропетровськ: ДНУ. 2007. 216 с.

6 Кульчицький С. Голодомор як геноцид: труднощі усвідомлення. Київ: Наш час. 2007. С. 117.

7 Романець Н. Репресивна політика радянської влади в українському селі (1925–1939): монографія. Кривий Ріг: Вид. Р. А. Козлов. 2014. 456 с.

8 Сталін Й. Твори. Т.12. К., 1950. С.85–92.

9 Ibid.

ніколи не віддадуть «нам свої хлібні надлишки добровільно по наших заготівельних цінах», тому радив застосовувати проти них репресії. У нього був історичний шанс: підвищити хлібозаготівельні ціни і купити хліб на зовнішньому ринку. Так би вчинив державний діяч, а не політик-шовініст.

«Надзвичайні заходи», згадані Сталіним, були вжиті у січні 1928 р. для стимулу хлібозаготівлі. Вони стосувалися переважно «заможного-куркульської частини селянства». У село повернулася лєнінська продрозверстка, але у сталінському варіанті. Відбулося поєднання економічного терору, якого Ленін не виключав у роки НЕПу, з відвертими формами політичного терору. У січні-лютому 1928 р. влада вдалася до «примусового вивозу запасів зерно-хліба», тобто «натиску на заможну і куркульську частину селян»¹⁰. У звітах окрвиконкомів зустрічалася фраза «як надзвичайні заходи, так і заходи економічного тиску». Вона дуже влучно засвідчує сталінську формулу комбінованого наступу проти «куркулів»: економічне пограбування і політичні репресії. «Стимулом» для «примусового вивозу запасів зерно-хліба» стали адміністративно-репресивні методи впливу: самооподаткування, термінове стягнення сільгосподатку, кредитних видатків, кооперативних паїв, мірчука (натуральний податок з млинів). Для особливо «злісних утримувачів хліба» існувала «товарна репресія»: позбавлення селян права купівлі промислових товарів у кооперації: солі, сірників, керосину (гас). Вона стосувалася не лише заможних селян, але і незаможних. За невиконання натуральної повинності селян віддавали до суду. Серед засуджених селян Ізюмської округи умові терміни отримали 37,7%, позбавлення волі від року до трьох – 36,6%, від шести місяців – 11,5%, а 6,5% були оштрафовані¹¹. Конфіскація майна на суму 1000 рублів руйнувала господарство селянського двору.

Політика розкуркулення, тактику і стратегію якої розробив особисто Сталін, вирішувала прагматичні завдання: фізичне усунення «куркулів» з українського села, придушення їхнього опору, завершення колективізації та хлібозаготівельних кампаній. Залежно від зазначених обставин змінювалася ідеологічна риторика партійних функціонерів, а відтак і соціально-економічні ознаки самих «куркульських господарств». 3 липня 1929 р. ВУЦВК і РНК УСРР ухвалили постанову «Про заходи розкуркулення селян». Найвищі органи державної влади прагнули «приборкати куркульсько-спекулянтські елементи, що зривають постанову загальних зборів громадян щодо виконання планових завдань»¹². А завданням був сумнозвісний «хлібозаготівельний план». На ухильників чекав натурально-грошовий штраф у «межах до п'ятиразового розміру вартості хліба». Так діяла окупаційна влада в Україні.

Ідеологічна фразеологія («куркуль», «розкуркулення») була банальною ширмою, якою при-

кривалися політичні шахраї, цинічно грабуючи українських хліборобів. Останні були власниками вирощеного хліба, а їх вважали спекулянтами, вигадавши умови для його системного позбавлення. Достатньо одного ярлика «куркуль», щоб пригрозити хлібороба, зобов'язати його «добровільно» вивозити хліб до «червоних валок». 13 липня 1929 р. республіканський уряд довільно встановив соціально-економічні ознаки «куркульських господарств»: використання найманої праці, наявність млина, олійниці, круподерні, просорюшки, сушарки, вівночухральні, цегельні з механічним двигуном і «живим тяглом», помешкань промислового призначення; мають «нетрудові прибутки», коли розмір доходу на одного «ідця» селянської родини більше 300 руб., але не менше 1500 руб. на господарство¹³. Фактично було закладено політичну програму справжнього «розселення», тобто навмисного (штучного) «відстрілювання» самодіяльних селян, господарств підприємницького типу. Її виконання руйнувало економічно-матеріальні основи соціальної стабільності селянської родини, штовхаючи її у пекло Голодомору. Отже, влада свідомо узаконила принцип соціальної дискримінації в українському селі, дозволила сільським радам формувати списки «куркулів», започаткувавши потворні форми свавілля люмпенізованої публіки.

Застосування ознак «куркульського господарства» узгоджувалося із його соціальною поведінкою в умовах хлібозаготівлі. Приреченого на звання «куркуль» зобов'язували виконати так зване «тверде завдання», тобто індивідуально встановлений «план до двору» – продрозверстку за класовою ознакою. За таких обставин кількість «куркульських» господарств мала б неухильно зростати, враховуючи темпи проведення хлібозаготівельних кампаній та умови вилучення хліба. У 1927 р. вони становили 4,4% до загальної кількості селянських дворів, у 1929 р. – 2,6%¹⁴. В Україні було 5,2 млн дворів напередодні масової колективізації та ліквідації «куркулів» як класу¹⁵, відтак зменшення було істотне – з 229 тис. до 135 тис. У 1928–1929 рр. розкуркулили понад 33 тис. дворів, але в умовах згорання НЕПу спостерігалось «добровільне» розкуркулення, тобто підприємливі селяни продавали майно і розчинялися у містах, змінювали свій соціальний статус. А ті, котрі не встигли, потрапляли у «чорні списки» сільських рад. У 1930–1931 рр. з України депортували 63817 «куркульських господарств»¹⁶. Настав їх судний день, але праведниками були злочинці.

Одночасно з розкуркуленням, а можливо його допоміжним заходом і формою, відбувалася «ліквідація хутірського землекористування», яка не оминула і «бідняцько-середняцького землекористування». В обіжнику Наркомзему УСРР від 5 березня 1930 р. не передбачалося коштів на переселення житлових і господарських будівель. Ліквідація «куркульських хуторських господарств» відбува-

10 Колективізація і голод на Україні. 1929–1933. 36. док. і матер. Друге видання. Київ, 1993. С. 26.

11 Ibid. Р. 27.

12 Ibid. Р. 101.

13 Ibid. Р. 107.

14 Водотика С., Мазур І. Зміни в соціально-класовій структурі селянства України. *Український історичний журнал*. 1983. №2. С.46.

15 Збірник статистично-економічних відомостей про сільське господарство України. Випуск перший. Харків, 1930. С. 16.

16 Земсков В. Спецпоселенці в ССРСР. 1930–1960. Москва, 2005. С.17.

лася за окремою директивою Наркомземсправ¹⁷. Методично і свідомо руйнували історичну самобутність українського селянства, його соціально-економічний уклад життя.

Ліквідація «куркульських господарств» вимагала відповідного обліку виселених за межі сіл, району та України. 21 травня 1930 р. Наркомземсправ УСРР склав аналітичну довідку в одному примірнику для «службового користування». Облік стосувався «куркульських господарств, що їм залишено право на землекористування» у 90 районах. Інспектори виявили 20425 дворів або 227 на один район. «Коли вважати, що наведені дані більш-менш репрезентують Україну в цілому, – наголошувалося у цьому документі, – можливо гадати, що таких господарств буде нараховано всього близько 1309 тис., або 12,6% від всіх господарств України, і прийнявши, що в цьому році в розкуркулення було втягнуто приблизно 71% куркульських господарств, одержимо всього близько 93 тис. таких господарств»¹⁸. Отже, загальна кількість зросла до 1,3 млн «куркульських» дворів, які становили не 12,6% , а 25% до загальної кількості селянських дворів в Україні напередодні колективізації. Так було «нараховано», але до якої загальної цифри «куркулів» стосувалися 12,6%. Можливо з іншими категоріями і соціальними групами селян, які перебували на хуторах, що підлягали переселенню. За таких обставин цілком «можливо гадати».

За межі України депортували пасивних і активних «куркулів», а дуже бунтівних відправляли до таборів. Переважна чисельність «розкуркулених» опинилася на «куркульських висилках». До них спрямовували з «обрізанами» нормами земельного наділу від 0,4 до 1,0 га на їдця, що пересічно припадало на один двір 3,4 га. Землевпорядники Наркомземсправ УСРР встановили загальний обсяг «куркульської землі» у 557 районах – 1430,0 тис. га. Отже, якщо її поділити на подвірну залишкову норму землекористування, то матимемо 420588 «куркульських дворів», виселених за межі сіл, тобто у 2 рази більше від 1927 р. і у три рази – від 1929 р. Закономірний наслідок політики соціал-шовінізму. У справжніх хліборобів відібрали понад 1 млн га землі, а вартість конфіскованого майна сягнула 40 млн руб. (понад 21 млн доларів США за тодішнім курсом)¹⁹. Масштаби економічного і матеріального пограбування заможних господарств потребують системного і окремого науково-історичного дослідження.

Доволі вражаюча, хоч і далеко неповна цифра матеріальних збитків від більшовицького терору проти українських хліборобів. Ліквідація «куркульських» господарств і форм «хутірського землекористування» мали безпосереднє відношення до зростання дитячої смертності у роки Голодомору. У 1935 р. український демограф А.Хоменко автори-

тетно стверджував, що у заможних родинах селян і на хуторах дитяча смертність була мінімальною²⁰. Вона була значно вищою у районах масової колективізації. Доволі цікаве спостереження авторитетного демографа і професійного статиста.

Колективізація і розкуркулення позбавили селян землі, майна, зерна, реманенту, худоби, тобто унеможливили належне протистояння стихійним викликам. У непристосованих колгоспних хлівах масового гинула худоба, яка донедавна була власністю селян. У січні 1931 р. Наркомземсправ повідомив ЦК КП(б)У про те, що внаслідок «нищення худоби, як і впливу попередніх недорідних років», весною 1930 р. поголів'я великої рогатої худоби зменшилося порівняно з 1928 р., на 23,5%, свиней – на 54,5%, овець – на 40%, птахів – на 41%²¹. Порівняно з 1927/28 р., валова продукція м'яса зменшилася на 117 тис. т, молока – на 474 тис. т, яєць – на 272 млн штук²². Стає зрозумілою висока дитяча смертність у дитбудинках, яких позбавили централізованого продовольчого постачання. У роки Голодомору поголів'я худоби і колгоспах і селянських господарствах катастрофічно зменшилося через накладання натурального штрафу у розмірі 15-ти місячної норми м'ясозаготівлі. Влада звинувачувала «куркулів» у «нищенні худоби», але знала про справжні причини занепаду тваринництва. Їх визнає і Сталін, але що з того.

Українських «куркулів» відправляли на «висилки» від 10 до 20 дворів, тобто відбувалася абсурдна сталінська ротація. Спочатку ліквідували «куркульське хутірське землекористування», а з сіл їх почали виселяти до соціальних резервацій. Для цього обирали непридатну для сільського господарства землю, віддалену до ринків збуту, великих річок, лісів, сіл та залізниць²³. Їх оподатковували за класовим принципом, стягували натуральну повинність, тобто створювали нестерпні умови для життя.

У колгоспах, до яких проникли «куркулі», відбувалося їх покріпачення шляхом зміни соціально-правового статусу. Вони звикли працювати і забезпечувати родину, а колгоспи з їхніми трудовими не створювали такої можливості. Вони мали переважати колишніх селян-одноосібників, привити колективно-стадні інстинкти, трудову дисципліну і готовність до жертвності задля ідей соціалізму і світлого майбутнього. Про щасливе повсякдення ніхто з партійного керівництва не думав і не дбав. Колгосп, яким його бачив Сталін, – це засіб для «видобутку» зерна, а не заклад соціального забезпечення. Станом на 1 серпня 1930 р. в Україні діяло 20461 колгосп, у яких перебувало 29,2% селянських дворів, тобто 5,9 млн осіб, а наступної весни 1931 р. вони охопили майже половину – 11,7 млн осіб²⁴. Натуралізація «колишніх куркулів» під колгоспників виявилася помилковою стратегією виживання та соціальної адаптації. Вони заробляли багато трудо-

17 Колективізація і голод на Україні. 1929–1933. 36. док. і матер. Друге видання. Київ, 1993. С.154.

18 Ibid. P.203.

19 Ibid.

20 Хоменко А. Темпи спадання дитячої смертності в УСРР на початку першої п'ятирічки. *Профілактична медицина*. 1935. №8–9. С.89–96.

21 Колективізація і голод на Україні. 1929–1933. 36. док. і матер. Друге видання. Київ, 1993. С. 271.

22 Ibid.

23 Ibid. P. 306.

24 Ibid. P. 226, 306.

днів, але їх не оплачували грішми і зерном, загримували повний розрахунок, що призвело до масової смертності від голоду.

Офіційно «куркулів» і «підкуркульників» до колгоспів не приймали. Їх виселили із сіл, але відносно заможні селяни-середняки, які записалися до них, ставали потенційними жертвами терору і штучного голоду. 7 січня 1933 р., тобто на Різдво, Сталін виголосив промову на пленумі ЦК ВКП(б). Він зазначив, що по селах добивають «останні рештки умираючих класів»²⁵. Не християнський жест для колишнього семінариста. Він закликав «покінчити з цими елементами швидко і без особливих жертв» для партії. Одночасно, як людина прагматична і дисциплінована, застеріг від помилкової тактики: «Продовжуємо шукати класового ворога там, де його немає вже, продовжуємо вести стару тактику спрощеної боротьби з куркульством, тоді як вона, ця сама тактика, давно вже застаріла»²⁶. Сталін продемонстрував неабияку художню майстерність, зобразивши соціально-антропологічний портрет «куркуля» серед колгоспників. «Шукають класового ворога поза колгоспами, шукають його у вигляді людей із звірячою фізіономією, з величезними зубами, з товстою шиєю, з обрізом в руках. Шукають куркуля, яким ми його знаємо з плакатів. Але таких куркулів давно вже немає на поверхні. Нинішні куркулі і підкуркульники, нинішні антирадянські елементи на селі – здебільшого люди «тихі», «солоденькі», майже «святі». Їх не треба шукати далеко від колгоспів, вони сидять в самому колгоспі і займають там посади комірників, завгоспів, рахівників, секретарів і т.д.»²⁷. Типовий соціально-психологічний портрет диктатора, який з патологічною підозрілістю виношував класових ворогів у колгоспних хлівах та коморах. Невгамовна кровожерливість, яка не вщухала навіть після знищення класичних «куркулів» і частини замаскованих під них «підкуркульників». Якщо голова правління видав зерно на трудодні, створив «страховий фонд», забезпечив харчування працюючих у полі колгоспників – він автоматично ставав «класовим ворогом». Сталін особисто попереджав їх від подібних дій, тому що колгоспники були його власністю, підневільними кріпаками. «Зрозуміло, що після таких «фондів» і видач на громадське харчування, після такої шахрайської демагогії, – наголошував він, – господарська міць колгоспу мусить бути підірвана, і для хлібозаготівлі не лишається місця»²⁸. Кремлівський володар полюбляв зневажливо говорити про «куркулів»: «клас є клас». За такої конфігурації можна перефразувати його тезу: «колгосп є колгосп», тобто засіб для виконання планів хлібозаготівлі, а не соціальний рай. Громадське харчування працюючих у полі колгоспників України скасували у грудні 1932 р., навіщо витрачати хліб на утримання ще живої «робочої сили».

Лаконічність сталінських фраз і оцінок не приховувала його «шахрайської демагогії», якщо справа стосувалася справжнього забезпечення людей. Його

шовіністичний вираз «куркулі розбиті, але вони не добиті» лише підбурював запопадливих активістів до злочинних дій, не кажучи про державні карально-репресивні органи. Політичний залик Сталіна «добивати» замаскованих «підкуркульників» вони сприйняли як наказ. Лише за «крадіжку хліба», до якої селян підбурювали «куркулі», від жнив до початку грудня 1932 р. було засуджено 5215 осіб, з яких 174 до розстрілу, а решту до різних термінів ув'язнення – від 3 до 10 років²⁹. Арешти і суди відбувалися щодня, а на лаву підсудних сідали десятки тисяч українських хліборобів з ярликом «куркулів», «підкуркульників», «саботажників», «крадіїв соціалістичної власності». Колгоспний хліб, починаючи від 7 серпня 1932 р., вважався законною власністю держави. Його охороняли від реальних власників – колгоспників. Селян, які чинили опір свавіллю, влада називала терористами. Серед таких арештованих і засуджених терористів, «куркулі» становили 23,2%³⁰. Серед звільнених так звані «куркулі» становили 16,2%, тобто шовіністичний млин перемелював селянські долі, адже тавро «куркуля» передавалося дітям у соціальний спадок.

Засуджені селяни не дуже переймалися своєю долею, тому що життя на свободі означало свободу померти від навмисно організованого голоду. Перебування у засланні давало шанс на виживання. Мешканець с. Краснопілля Краснопільського району Харківської області О. Бесараб говорив односельчанам: «Хай судять та везуть звідцілья. Так хоч з голоду не вмреш, а дома коли залишимось, все рівно помремо»³¹. Між злом і ще дужчим злом – обирали найменше. Ярлик «куркуль» переслідував селянина усе його життя за радянської доби, а полеглого від голоду прибрала безіменна могила на краю сільського кладовища.

Перманентність соціально-класового рекрутства спостерігалася у роки Голодомору. Масова смертність українських селян від навмисно організованого голоду не зупинила Сталіна та його емісарів в Україні – Молотова, Кагановича. До «куркульської» когорти почали залучати сільських комуністів, уповноважених з хлібозаготівлі, запопадливих активістів. Вони соціально «породнилися», тому у сталінських таборах «опинилися». 14 грудня 1932 р. Сталін і Молотов підписали постанову про хлібозаготівлі в Україні, на Північному Кавказі і Західній області, яка політично розширила «глитайську» зграю за рахунок «куркулів», «колишніх петлюрівців» і «офіцерів»³². До «куркульських елементів» долучилися «їх партійні і безпартійні прислужники», тобто класова ідеологема «куркуль» втратила її класичне соціально-економічне оформлення, перетворившись у формат звичайних політичних репресій. Усе це відбувалося на фоні згортання українзації, яку припинили згідно з цією постановою. Вона дозволила Косіору і Чубарю «призупиняти постачання товарами» сіл, тобто

25 Сталін Й. Твори. Т.13. Київ, 1951. С.210–212.

26 Ibid. P. 228.

27 Ibid. P. 229–232.

28 Ibid.

29 Голодомор 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали. Київ, 2007. С. 447.

30 Ibid. P.466.

31 Ibid. P.469.

32 Ibid. P.475.

здійснювати терор голодом, виселяти «саботажників» з-поміж комуністів до «північних областей нарівні з куркулями». Отже, соціальний контингент спецпереселенців не обмежився «бородатими куркулями».

Політична акція розкуркулення переслідувала власну економічну стратегію, окрім ідеологічних складників. У 1929–1931 рр. приватний селянський сектор залишався основним постачальником зерна державі. Перші колгоспні жнива 1930 р. не увінчалися функціональною перемогою соціалістичного сектору. Колгоспи зібрали тоді 8,2 млн т, а радгоспи – 1,05 млн т, одноосібники – 13,6 млн т³³. Примусова колективізація, яка зруйнувала структуру зернового господарства України, не досягла «колгоспного дива». У 1929 р. селяни виростили врожай зернових культур 16,5 млн т, а колгоспи у 1933 р. зібрали 16,9 млн т, не кажучи про абсолютно провальні попередні роки. У 1930 р. усі разом зібрали 22,9 млн т, у голодному 1932 р. – 12,7 млн т, тому що сіяли сміттям і не досягли близько 3 млн га. Отже, втратили 10,2 млн т зернових культур.

Посилення обсягів хлібозаготівлі в усіх секторах, пошук і ліквідація «куркулів» вважалися соціальним пріоритетом влади. У червні 1931 р., коли українські хлібороби готувалися до жнив, до заготівельних контор надійшло 7,4 млн т хліба, з яких 4070437 т вивезли селяни³⁴. Селяни-контрактанти відвантажили 2,5 млн т, а «твердоздавці» (заможні-куркульські верстви) 641383 т. Влада, яка ненавиділа класових ворогів, підгодовувалася їхнім хлібом. Вона навіть встановила «норми» здавання зернових культур із урожаю 1931 р.: для «куркулів» 7 ц з га (виконали 4,4 ц), для одноосібників-контрактантів 8 ц з га (здали 7,2 ц)³⁵. За таких «норм» та умов визиску розпочався осінньо-зимовий похід у пекло Голодомору. Пересічна врожайність зернових становила тоді від 7,3 до 8,5 ц з га³⁶. У хлібозаготівельну кампанію 1931/32 р. «куркулів» зобов'язали здати 210455 т, а селян-одноосібників – 2 млн т хліба³⁷. Їх свідомо позбавляли хліба, стимулюючи навішуванням політично-ідеологічних ярликів, які означали позасудовий вирок.

Кремлівські головні агрономи не зважали на обмежену спроможність України, позаяк вважали її «житницею СРСР». Статистика зернового господарства українського села була невтішною. Співробітники ЦСУ УСРР повідомили уряд про те, що у 1930/31 р. хлібних культур (жито, пшениця) було 13,7 млн т, у 1931/32 р. – 10,9 млн т, а за прогнозами на червень 1932 р. їх гуртовий збір буде на 20,9% меншим³⁸. З дотриманням витратних норм зернових культур (харчування, сівба, утримання худоби) село споживало близько 15 млн т. Ситуація склалася загрозлива, а дилема катастрофічна за наслідками: недосів, падіж худоби, масова смертність селян. Сектор сільськогосподарської статистики ЦСУ УСРР запропонував

зменшити «в першу чергу норму харчування людності, що минулого року досягла 17,5 пудів на душу» протягом року. Існувала так звана «голодна норма» – 14 пудів на «їдця». Вихід борошна на млинах був значно менший від початкової ваги зерна, але вирховували і мірчук (податок за помел).

Колгоспники і селяни-одноосібники, яких залишили в ізольованих та охоплених Голодомором селах, зазрили виселеним «куркулям». Масова смертність, епідемія тифу, випадки людодівства і бжевілля людей – перетворили українське село на пекло. Виселення «куркулів» до північних районів Росії – велика соціальна трагедія, але не терор голодом із катастрофічними наслідками. У січні 1933 р. із Чернігівщини відправили до Архангельського краю 316 родин у складі 1320 осіб, тобто 4,2 особи на двір. На Дніпропетровщині вирядили два ешелони з 699 роїднами та 3337 особами і 700 одинаками, яких висадили на ст. Котлас і Моршенга 15 січня 1933 р. До Північного Казахстану вивезли 399 «куркульських» господарств (1877 осіб)³⁹. Отже, пересічно на один двір припадало 4,2–4,7 осіб. Скільки їх було депортовано з України? Системних досліджень немає. Історики послуговуються різними цифрами, починаю чи від 200 тис. дворів. У «Додатку» до книги «Перепис населення» названо цифру «хазяїв» (куркулів-орендарів) 284800 дворів, а також 12,5 тис. «приватних торговців» і 1500 «дрібних заводчиків», які «пішли у вічність»⁴⁰. Отже, проста «мужицька арифметика»: 284800 помножити на 4,4 маємо 1 253 120 осіб, яких депортували. Вони не вичерпують соціального контингенту «куркулів», адже більшість перебувала на «висилках» в Україні, «маскувалася» під «тихих» колгоспників. Одинаки, яких виселяли одночасно, становили 20,9% до кількості виселених роїдинами (приклад Дніпропетровщини).

Контингент «куркульської висилки» на території РСФРР, куди відправляли «спецпереселенців» з усіх «братніх» республік, досяг свого апогею у 1932–1933 рр. У зонах виселення на обліку перебувало 1 371 022 у січні 1932 р., а у 1933 р. 1 142 084 особи⁴¹. Від холоду і голоду тоді загинуло: у 1932 р. 89754 осіб, у 1933 р. – 151601 особа. Майже кожен шостий примусовий переселенець втік із зони. Українські «куркулі» становили 16,7% усього складу виселених осіб у 1930–1931 рр. Навіть у роки Голодомору до «куркульського заслання» прибули 340 тис. нових «куркулів», що засвідчує жорстокість і безглуздість сталінської політики соціал-шовінізму.

Висновки. Отже, узагальнюючи дослідження, необхідно визнати невідомі тожність націонал-соціалізму у Німеччині і соціал-шовінізму в СРСР, жертвами яких стали мільйони мирних людей. Обидві злочинні теорії та практики – політичний продукт тоталітарних режимів, маніакальних амбіцій психічно збочених вождів. Україна втратила самобутній соціально-економічний уклад роїдного

33 ЦДАВО України. Ф. 4402. Оп. 1. Спр. 225. Арк. 6–9.

34 ЦДАВО України. Ф. 559. Оп. 1. Спр. 1654. Арк. 7.

35 Колективізація і голод на Україні. 1929–1933. Зб. док. і матер. Друге видання. Київ, 1993. С.3 92–393.

36 ЦДАВО України. Ф. 4402. Оп. 1. Спр. 225. Арк. 8.

37 ЦДАВО України. Ф. 559. Оп. 1. Спр. 1665. Арк. 30.

38 ЦДАВО України. Ф. 318. Оп. 1. Спр. 280. Арк. 6.

39 Голод в СССР. 1929–1934. В 3 т. Т.2. Июль 1932 – Июль 1933 / Отв. состав. В. Кондрашин. Москва: МФД. 2012. С. 34–346.

40 Додаток до книги «Перепис населення». Київ: Вид-во Акад. наук УСРР. 1936. 13 с.

41 Земсков В. Спецпоселенцы в СССР. 1930–1960. Москва: Наука. 2005. С.22–23.

фермерства, уособленням якого були справжні українські хлібороби, а не «куркулі».

Історики обмежуються цифрою розкуркулених 200–285 тис. дворів. Вона, на мою думку, є неповною. Колективізація і розкуркулення ліквідували подвірний сектор українських сіл шляхом усуспільнення і виселення за межі України. Танув самотній соціально-побутовий уклад життя українських хліборобів. Селяни ставали колгоспниками, але їхні батьківські двори фізично залишалися їхньою власністю. Одноосібники не змінили соціального статусу, а господарства перебували на обліку сільрад. Вони разом представляли селянський сектор. У 1931 р. існувало 4864650 дворів, тобто колгоспників і одноосібників, а у 1933 р. – 3943961, з яких «усуспільнених» – 3694895, приватних селянських – 240066⁴². Отже, за роки Голодомору кудись зни-

кли 929689 дворів. Якщо врахувати 285 тис. депортованих, то однак лишається 644689 загадкових привидів у селах. Біженці поверталися до сіл і родин. Засуджені за кримінальними статтями селяни потрапляли до таборів, але лишалися члени їхніх родин. Господарства були розорені за невиконання хлібозаготівлі, податків, натурального штрафу та інших натуральних повинностей. Напередодні колективізації в Україні було 54700 сіл і селищ, у яких від голоду вимирали цілі родини, тому на 645 тис. дворів припадає 2,6 млн осіб, які зникли без вісти. Можна дискутувати довкола достовірності й вичерпності цієї цифри, яка є гіпотетичною, але кількість зниклих господарств є історично-статистичним фактом.

References:

1. Volosnyk, Yu. (2002). *Nova burshuasija Ukrainy ta rozvytok pryvatnopidpryemnyz'koi dijaj'nosti na finansovomu rynku v roky nepu*. [The new bourgeoisie of Ukraine and the development of private business activity in the financial market during the NEP years]. Kharkiv: NMZ «SD». [in Ukrainian].
2. Vodotyka, S. & Mazur, I. (1983). Zminy v sozjal'no-klasovyi strukturі seljanstva Ukrainy. [Changes in the social-class structure of the peasantry of Ukraine] *Ukrains'kyi istorychnyi zhurnal*. [Ukrainian historical journal]. 2, 42–51 [in Ukrainian].
3. *Holod v SSSR. 1929–1934*. [Famine in the USSR. 1929–1934 In 3 volumes. V.2. July 1932 - July 1933] (2012) (Ed. V. Kondrashyn) Moskva: MFD, 2.
4. Holodomor 1932-1933 rokiv v Ukraini: dokumenty i materialy / Uporjad. R.Pyrih (2007). Kyiv: Vyd. Dim Kyivo-Mohylanska akademija. [in Ukrainian].
5. Dodatok do knyhy «Perepys naseleennja» (1936). Kyiv: Vyd-vo Akad. nauk [in Ukrainian].
6. Zbirnyk statystychno-ekonomichnykh vidomosteï pro sil's'ke hospodarstvo Ukrainy. Vypusk 1. (1930). Kyiv: Vyd-vo «Narodne hospodarstvo a oblik» [in Ukrainian].
7. Zemskov, V. (2005). *Spezposelenzy v SSSR, 1930–1960*. Moskva: Nauka [in Russian].
8. Kalinichenko, V. (1997). *Seljans'ke hospodarstvo Ukrainy v period nepu: Istoryko-ekonomichne doslidzhenja*. Kharkiv: Osnova [in Ukrainian].
9. *Kolektyvisatsija i holod na Ukraini*. Zbirnyk dokumentiv a materialiv / Uporjad. H.M.Mykhailenko, E.P.Shatalina (1993). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
10. Kul'chyt'skyi, S. (2007). *Holodomor 1932–1933 rr. jak henozyd: trudnoshchi usvidomlennja*. [Holodomor as genocide: difficulties of awareness]. Kyiv: Nash chas. [in Ukrainian].
11. Lasurenko, V. (2005). *Kurkul chy hospodar? Seljans'ka ekonomika jak sozjalna katehoriya*. [Toad or master? Peasant economy as a social category] Cherkasy: Vash dim. [in Ukrainian].
12. Romanetz, N. (2014). *Represyvna polityka radjans'koi vlady v ukrains'komu seli (1925–1939)*. [The repressive policy of the Soviet authorities in the Ukrainian countryside (1925–1939)] Kryvyi Rih: Vyd. Roman Kozlov. [in Ukrainian].
13. Svjatez, Yu. (2007). *Ukrains'ky seljans'ke hospodarstvo ta nova ekonomichna polityka (kliometrychnyi analiz sozjalno-ekonomichnoho prozesu)*. [Ukrainian peasant economy and new economic policy (cliometric analysis of the socio-economic process)] Dnipropetrovsk: DMU. [in Ukrainian].
14. Stalin, I. (1950). *Tvory*. [Writings], Kyiv: Polityvdav, 12. [in Ukrainian].
15. Stalin, I. (1951). *Tvory*. [Writings]. Kyiv, 13. [in Ukrainian].
16. Sushko, O. (2003). *Osoblyvosti stanovlennja ta funkcionuvannja pryvatnoho pidpryemnytva v Ukraini periodu NEPu (1921–1928)*. [Peculiarities of the formation and functioning of private entrepreneurship in Ukraine during the NEP period (1921–1928): historical and theoretical aspect]. Kyiv: Presa Ukrainy. [in Ukrainian].
17. Khomenko, A. (1935). *Tempy spadannja dytjachoi smertnosti v USRR na pochatku pershoï p'tyrichky*. [The rate of decline in child mortality in the USSR at the beginning of the first five-year period]. *Profilaktychna medyzyzna*. [Preventive medicine]. 8–9, 89–96. [in Ukrainian].
18. *Zbirnyk statystychno-ekonomichnykh vidomosteï pro sil'ske hospodarstvo Ukrainy*. [Collection of statistical and economic information on agriculture of Ukraine]. (1929). Kharkiv, 1.
19. Zemskov, V. (2005). *Spetsposelentsy v SSSR. 1930–1960*. [Special settlers in the USSR. 1930–1960]. Moskva: Nauka. [in Russian].
20. *Zentral'nyi derzhavnyi arkhiv vyshchych orhaniv vlady Ukrainy (ZDAVO Ukrainy)*. Fond 4402. Opys 1. Sprava 225.
21. ZDAVO Ukrainy. F. 559. Op.1. Spr. 1654, 1665.
22. ZDAVO Ukrainy. F. 318. Op.1. Spr. 280.

Надійшла до редакції / Received: 20.04.2022

Схвалено до друку / Accepted: 13.05.2022

42 Колективізація і голод на Україні. 1929–1933. 36. док. і матер. Друге видання. Київ, 1993. С. 300, 456, 636; ЦДАВО України. Ф. 4402. Оп. 1. Спр. 225. Арк. 6–9; Збірник статистично-економічних відомостей про сільське господарство України. Випуск 1. Харків, 1929. С.116–117.